

УДК 371.124

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2022.83.35>

А. О. Стрижаков

кандидат педагогічних наук,
здобувач кафедри педагогіки та менеджменту освіти
Центральноукраїнського державного
педагогічного університету імені Володимира Винниченка

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

У статті показано об'єктивні та суб'єктивні особливості соціально-професійного становлення. Суб'єкт як система має внутрішню логіку розвитку, що залежить від зв'язків, що склалися у його структурі. Зазначається, що управління процесом розвитку особистості реально здійснюється з допомогою регулювання цих зв'язків, тобто з допомогою управління корелятивними залежностями між відповідними психофізіологічними функціями і властивостями особистості.

Суб'єктний досвід стає можливим лише у результаті ставлення до себе як об'єкту й зовнішні предмети починають виступати для суб'єкта як світ об'єктів, лише тоді, коли з'являється перший, елементарний акт самопізнання.

Особистість може управляти не тільки своєю поведінкою, але й трансформувати саму себе. Самодетермінація особистості – це реалізація усвідомленого вибору. Особистість здатна впливати на свій характер, управляти своїми станами, психічними процесами, а також своїми спонуканнями і смислами, довільно змінювати значущість різноманітних альтернатив у ситуації вибору

Ключові слова: особистість, об'єкт, суб'єкт, властивості, поведінка, діяльність, структура, позиція, становлення.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими або практичними завданнями. Будь-яка діяльність є процес (дія) перетворення та його результат. Якщо продукт праці має практичну цінність, то діяльність стає продуктивною, оскільки людина формує не лише себе, але й оточуюче середовище, створює певні об'єкти, структури. Але тут необхідно пам'ятати, що результатами діяльності можуть бути емоції, які сприяють чи заважають здійсненню видів діяльності, спостереження, що доповнюють досвід суб'єкта діяльності, а також досвід її здійснення. Тобто, результат діяльності, в тому числі і педагогічної, є складним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми індивідуалізації, особистісної та суб'єктивної орієнтації досліджують (О. Пехота, А. Старева, Т. Тихонова); гуманізації та гуманітаризації – (І. Зязюн, Г. Бал, Є. Барбіна, С. Гончаренко, В. Доній, В. Зайчук, Т. Койчева, В. Кузнецова, Н. Ничкало, Л. Петухова); зміст та напрямки особистісно орієнтованого виховання молоді (І. Бех, А. Бойко, О. Киричук, Г. Пустовіт, В. Рибалка). Особливий інтерес викликають вітчизняні наукові дослідження останніх років таких учених, як І. Бех, Я. Галета, В. Радул, М. Вечірко, Ю. Іванова, Л. Кашішевська, І. Краснощок, І. Лебедик, М. Лебедик, І. Торбенко, С. Харченко, Г. Яворська, у яких розглядаються організаційні аспекти самовиховання студентів, проблеми їх професійного розвитку, самореалізації, самовизначення,

позиції, становлення студентів як суб'єктів життєтворчості.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. До таких проблем можна віднести уяву про своє професійне майбутнє, уміння вибудовувати свій професійно-освітній простір на різних часових етапах професійного становлення та готовність реалізувати себе в ньому фактично є діагностованим результатом саморозвитку особистості в період профпідготовки, формування відповідного виду професійно-освітнього простору, що має характер розвивального.

Формування цілей статті. У цій статті ми робимо спробу як показати особливості соціально-професійного становлення особистості так і проаналізувати які умови її життєдіяльності мають більшу ефективність на її професійний розвиток.

Виклад основного матеріалу дослідження. Чим повніше індивід опановує суб'єктивну позицію у діяльності, тим більше можливостей отримує в реалізації себе як особистості й індивідуальності й свого суб'єктного потенціалу.

Професійне самовизначення розуміється Е. Климовим „як важливий прояв психічного розвитку, як активний пошук можливостей розвитку, формування себе як повноцінного учасника спільності і „діяча” чогось корисного, спільності професіоналів” [1, с. 39].

М. Пряжников розкриває «сутність професійного самовизначення як пошук і знаходження особистісного смисла обраної, тієї, що опановується і

вже виконується трудової діяльності, а також знаходження смисла у самому процесі самовизначення» [2, с. 230-231].

Період життя юнаків і дівчат з 16 до 23 років юнаків супроводжується отриманням професійної освіти у навчальних закладах. Як засвідчує практика багато хто з молоді переживає незадоволеність й розчарування у зробленому виборі навчально-професійного поля. Виявляються в дії закономірні особливості психічного й соціального розвитку вчорашнього школяра, які викликають відповідні труднощі, пов'язані з процесом адаптації у вищому навчальному закладі наявних шкільних стереотипів навчання. Нове, незвичне для учня соціокультурне середовище і більш вільний характер організації занять активізують на перших – других курсах конфлікти особистісного й професійного самовизначення.

Самореалізація пояснюється як структурне утворення соціального самовизначення та соціальної активності. Як зазначає В. Радул: „У науковій літературі відповідно до певних рівнів соціальної сутності особистості, правомірно відокремлювати загальнолюдський, культурно-цивілізований, національний, соціально-груповий, індивідуальний та інші аспекти самореалізації” [3, с. 25]. І далі, „самореалізація – процес, який передбачає усвідомлення особистістю того, чим вона володіє і чого вона б хотіла досягти, а також вибір практичних дій для втілення досвіду в реальну дійсність, закріплений у визнанні цих досягнень іншими” [Там само, 25].

У своєму дослідженні І. Краснощок стверджує: „Поняття особистісна самореалізація фіксує стан розвитку „соціальності особистості” майбутнього фахівця за допомогою характеру, спрямованості його діяльності на реалізацію суспільних ідеалів... Особистісна самореалізація майбутнього вчителя знаходить свій прояв у двох умовних станах – як рівень самоствердження особистості і як умова самоствердження” [4, с. 114].

В основі розуміння змісту самореалізації перебуває професійна самосвідомість особистості. Професійна самосвідомість формується й розвивається протягом усього життєвого шляху людини: розпочинається в дошкільному й молодшому шкільному віці, оскільки саме в ці періоди починають закладатися основи професійної самосвідомості. Онто- й соціогенез професійної самосвідомості виявляється як складний процес, що містить такі етапи: 1) дошкільне й молодше шкільне дитинство, або етап умовної професійної самосвідомості, в якій формуються відповідні елементи, конструкти, основи професійної самосвідомості на рівні «взнавання» наявності різних професій, деяких їх конкретних характеристик, що реалізуються у грі, в наслідуванні; 2) підлітковий вік, або зародження й розвитку професійної

самосвідомості; 3) старший підлітковий – юнацький – вік, або етап професійного самовизначення; 4) етап професійного навчання; 5) робота за обраною спеціальністю 0 – 5 років, або етап молодого спеціаліста; 6) робота за фахом 15-20 років, або етап становлення професіоналізму; 7) робота за фахом понад 20 років, або етап становлення майстерності.

В психологічних дослідженнях встановлено, що смислова сфера людини пов'язана із морально-ціннісною, духовною сферою, зверненою до питань, які далеко виходять за межі конкретної діяльності. Так, Б. Братусь виділяє дві формули, що характеризують особистісний смисл: життя (діяльність, буття) як умова смислу й смисл як умова життя (діяльності, буття). Ці формули він не протиставляє одна одній, відмічаючи їх наступність, взаємозв'язок і здатність до перетворення, вбачаючи у цьому умови народження, зрілості особистості. Шлях нормального розвитку в контексті розвитку особистісних смислів він вбачає у все більшому входженні особистості в той простір реальної дійсності, де індивідуальне життя зливається із життям інших людей, їх благом [5].

Потреба та необхідність встановлювати нові невідомі у світі іншого живого зв'язки із особами собі подібними, формується на зовсім нових засадах, започатковуючись у процесі антропогенезу. Вона зумовлюється, зокрема, такою сутнісно значущою особливістю діяльності людини, що розвивається, як наявними у ній специфічними протиріччями – між індивідуальним характером здійснення діяльності перш за все із виробництва праці, з одного боку, та існування людини взагалі, з іншого, й далі, між її індивідуальним, цілеспрямованим здійсненням, по-перше, та об'єктивною необхідністю зв'язків з іншими індивідами, необхідністю, що визначається фіксованими способами дій знаряддями праці, багатократним їх використанням, характером продукту праці, особливостями колективно значущих цілей удосконалення, накопиченням дієвого потенціалу їх тощо, по-друге. Специфікою відповідній структурній організації діяльності у розширеному варіанті її розуміння є, зокрема, те, що між метою діяльності і дією з її реалізації встановлювалося відношення до дії, її оцінка для себе по відношенню до цієї дії. Це був особливий спосіб існування живого, який передбачав активну позицію у його здійсненні, передбачав суб'єкт дії, суб'єкт діяльності, здатний до відтворення особливої соціальної форми життя, у якій відношення й самовідношення стають необхідною умовою його існування.

Самовідношення розвивається не як самостійно функціонуюча у своїй генезі й розвитку властивість, а як конструкт процесу становлення нової реальності буття – самості людини й тому передбачає його здійснення у системі інших, у

єдиному русі розгортання самості, уважаючи, зокрема, в якості обов'язкового моменту його структурування ідентифікацію, відповідний рівень саморозуміння й самовизначення, що постають на базі здібності ставитися й усвідомлення самого себе як такого, що ставиться – здібності особливої, викликані потребою у процесі антропогенезу, тими, що об'єктивно утворюються структурно-змістовими характеристиками – процесу, у якому формувалася та закінчена цілісність, яка забезпечувала виробництво-відтворення людини як принципово нового феномена живого, що здійснює новий „тип” буття соціального, його розвиток, а отже, розвиток самості.

Цілі формування особистості як різнобічно інтегрованої в культуру і вільної, у діалозі різних підходів, що визначають себе в ній суперечать навчальним планам й програмам. Насиченість програм науковими відомостями приводить до перевантаження учнів, не дає можливості їх особистісного осмислення. А вимоги гуманітарної освіти, що вважаються надактуальними, приходять у протиріччя з вимогами стандартів, що обмежують виховний та освітній потенціал і смисл навчального матеріалу.

Розвинута самосвідомість пов'язана, як правило, із критичним самостваренням, а тому слугує основою для удосконалення професійної діяльності й особистісної культури. Тут осмислюються способи детермінації діяльності і її результати, і тут, у самосвідомості, формуються імпульси, як говорить В. Біблер, „слабкі поля” самодетермінації, що визначає індивідуальну відповідальність людини за свої вчинки, свідомість, мислення, волю ...” [6, с. 323].

У самосвідомості, як стверджують психологи, особистість сприймає, вибудовує багаточисельні образи самої себе у різних ситуаціях діяльності і поведінки, в усіх формах взаємодії з іншими людьми, на основі яких формується цілісне утворення – поняття власного Я як суб'єкта, відмінного від інших [7, с. 30].

Коли постає проблема особистості, її самодетермінації, то „тільки виходячи за межі психології свідомості, у сферу духу, можна вловити „невирішене ядро” особистості, здатної самовизначати власну долю, власний характер”. А тому „тільки у феноменах культури закладано свободу самодетермінації нашої свідомості, наших вчинків – нашого душевного і дієвого життя” [6, с.325-326].

Індивід будує себе „як особистість за допомогою свідомості, суб'єктивно-діяльницького володіння своїми здібностями та силами ...” [8, с. 234] та засвоєнням «змісту суспільно розвинених здібностей і форм діяльності» та обміну „з ними своєю індивідуальною діяльністю, що передбачає тим самим відповідні форми колективності й кооперації [8, с.286]. Він початково стає адресозначущим у

його стосунках з іншими, у його ставленні до речей, позаприродного світу із встановленням значення об'єктів цього світу для усіх інших й для себе.

Розвинена особистість усвідомлює себе. Суб'єктивно для індивіда особистість виступає як його Я, система уявлень про себе, підтверджуюча себе у процесах спілкування та діяльності. Предметом самосприйняття і самооцінки можуть стати окремі сторони особистості, ті чи інші її прояви. Розвиток особистості передбачає її безперервну еволюцію як єдиного цілого. Причому людина може впливати на еволюцію власної особистості.

Дякуючи суб'єктній предметності певного просторово-часового буття, створеного культурою стосунків взаємодії створюючого позаприродного світу людини, створюється соціальний світ і здійснюється історія суспільства як суб'єкта соціального руху, у процесі якого формуються певні соціокультурні простори, які опановуються у історичному процесі індивідуалізації, соціалізації і суб'єктивізації індивідом, що перетворює їх згідно своїх цілей й формуючих новий простір для себе і себе для як початково суб'єктно здатної істоти. Ця здатність людини, виведена філогенетично, ще не реалізується у діяльності того, що народжується й розвивається у онтогенезі індивіда, вже є в ньому як суб'єктноздатність людської істоти. Людина як суб'єкт є „сукупність зв'язків і відносин, до яких вона вступає у дійсності і може вступати у зв'язки з іншими людьми, із найрізноманітнішими предметами. Вона не вичерпується жодним із цих конкретних стосунків, відрізняє себе від них як від окремих стосунків і цією своєю універсальністю відмінний від предмета” [9, с. 200].

Психологи практично усіх шкіл і напрямків наполягають на поетапному привласненні індивідом суб'єктних властивостей і якостей, оскільки уважається, що суб'єкт повинен володіти певним рівнем самосвідомості, яка у свою чергу, визначається ступенем розвиненості особистості. „Людина як суб'єкт – це вища системна цілісність усіх її складних й суперечливих якостей, у першу чергу, психічних процесів, станів і властивостей, її свідомого і безсвідомого. Така цілісність формується у ході історичного й індивідуального розвитку людей. Існуючи початково активним, людський індивід, не народжується, а стає суб'єктом у процесі спілкування, діяльності та інших видів активності. Наприклад, на певному етапі життєвого шляху будь-яка дитина стає особистістю, а кожна особистість є суб'єкт (хоч останній ... і не зводиться до особистості [9, с. 31].

Структура людини – продукт і фактор розвитку. Якщо розглядати розвиток дитини, підлітка, юнака у школі, зво, то можна бачити, що новоутворення підготовляються педагогічними впливами (у тому числі й педагогічною оцінкою) на вихованця. Цілеспрямовані, систематичні педагогічні впливи

приводять до різних за глибиною й масштабом змін, які в кінцевому підсумку узагальнюються у структурі людини.

Значущість ідентифікації відмічає більшість авторів: так, Е. Сайко вказує на неї як на „обов'язковий структурний компонент процесу розвитку – саморозвитку індивіда” [10, с. 7]. Одним із механізмів само-реалізації називає самоідентифікацію І. Дерманова [11, с. 51-60], при цьому особливе значення в особистісній ідентичності вона надає ціннісним орієнтаціям й розглядає саме моральну самоідентифікацію як дієвий механізм самореалізації.

Е. Сайко, розглядаючи ідентифікацію як особливий соціальний феномен, як „постійно існуючий, стверджуючий, що розширюється й поглиблюється процес у житті людини, що постійно пізнається для себе та інших” [10, с. 8], як особливу здатність людини – визначення себе і ставлення до себе у відповідності з іншими та у відносинах з іншими, стверджує, що вона передує усім формам визначення та самовизначення індивіда, виражаючи об'єктивну потребу пристосування до суспільства як реального середовища свого існування й одночасно визначення його.

Самоідентифікація – це спеціально організована суб'єктом діяльність, метою якої є ототожнення особистості із собою на основі самосвідомості, самосприйняття, того, що встановився емоційний зв'язок із собою, виявлення себе у широкій дійсності й на відповідному рівневі формування ставлення до неї.

Процеси розпредмечування та опредмечування не тільки виступають стосовно один одного як необхідні умови, передумови одна одної, але й виявляються нероздільними вже в рамках однієї діяльності, тобто „сама людська діяльність постає ... як єдність або ж навіть „справжня тотожність” розпредмечування та опредмечування” [12, с. 99].

У підсумку залучення до діяльності щодо самоідентифікації людина стає володарем розвинених механізмів рефлексії, позитивної „Я-концепції”, яку можна частково опрацювати через особистісну спрямованість, яка у цей період в ідеалі повинна бути подана гуманістичним типом з індивідуалістичною акцентуацією, при якому ставлення особистості до себе й іншого, суспільства, оточення є позитивним. Людина приймає й себе й інших такими, якими вони є, і все ж у суперечливих ситуаціях вона схильна віддавати переваги своїм інтересам, потребам, бажанням [13].

Коло феноменів, що відносяться до поняття індивідуального стилю, різноманітне. Воно пов'язане із широким спектром характеристик індивідуальності людини. У зарубіжній психології робиться акцент на особистісних детермінантах й стиль описується через особистісні диспозиції у їх зв'язку з особливостями поведінки, реагування, пізнавальних процесів. У радянській та постра-

дянській психології стиль найчастіше описують через стійкі індивідуальні особливості виконання діяльності, детерміновані властивостями індивідуальності найрізноманітніших рівнів і специфікою діяльності, у якій стиль формується.

Реалізація будь-якого виду діяльності забезпечується її контуром регуляції, що характеризується специфічними для даного суб'єкта індивідуальними регуляторними особливостями.

Проблема активності живого та рівнів активності надто актуальна. У 80-х роках 20-го століття П. Гальперин у своїй книзі «Вступ до психології» окреслив еволюційні рівні розвитку активності, виділяючи рівень активності людини як відповідний рівень загальної еволюції. В якості диференційного засобу такої рівневої характеристики активності ним було надано дію, оскільки рівні еволюції дії визначають «власне кажучи, основну лінію розвитку матерії» [14, с. 206-207]. Цим науковцем було виділено чотири рівні такої еволюції. Перший рівень пов'язувався із неживою природою, це рівень фізичної дії. Другий рівень – це рівень фізіологічної дії. Третій рівень дії суб'єкта характеризується тим, що «тварина отримує можливість встановити придатність дії і внести до неї зміни ще до фізичного виконання або завершення» [Там само, с.206]. Й нарешті, рівень дії особистості. «Тут суб'єкт дії враховує не тільки своє сприйняття предметів, але і накопичені суспільством знання про них, й не тільки їх природні властивості й взаємини, але також їх соціальне значення та суспільні форми ставлення до них» [Там само]. Соціальне значення та суспільне відношення стають дієвими, значущим фактором для рівневого виокремлення активності у загальній еволюції.

Використовуючи дослідження П. Гальперина, С. Смирнов у своїй праці «Образ світу» деталізує характеристику еволюцію активності, зокрема, за рахунок акцентування уваги на якісних показниках гранично значущих рівнів, виділяючи три таких рівні. «Першим якісним ступенем у розвитку активності є перехід від активності як загальної властивості матерії до активності, властивій живим організмам що виявляється у всіх процесах життєдіяльності [15, с. 27]. Головною рисою живого, що пояснює «його якісно новий рівень активності, є здатність до здійснення неентропічних процесів, які спостерігаються на клітинному й навіть молекулярному рівневі» [Там само]. Наступний скачок у розвитку активності С. Смирнов пов'язує «із переходом від рослинної форми життя, основним способом якої є зворотня активність, що викликана прямою дією біологічно важливих факторів, до тваринних, які можуть здійснювати пошукову активність... Збільшення часових й просторових проміжків між актом витрати енергії й актом компенсуючим ці витрати отримання енергії»

[Там само, с. 28] є важливим моментом у розвитку активності. Цей рівень доповнюється новим ступенем активності, він «пов'язаний із появою людської діяльності, основна відмінність якої від поведінки тварин за параметром активності полягає в переході від пристосування до природи до її перетворення й творчій зміні у відповідності із власними цілями людини, які мають соціальне, суспільно-історичне походження» [Там само]. С. Смирнов також пропонує три напрямки рівневого розвитку активності: зростання ініціативності; зростання «просторово-часових проміжків між початком акта, пов'язаного із витратою енергії, та його позитивним результатом, що веде до накопичення енергії; переходу «від процесів адаптивного, пристосувального плану до процесів перетворення й активного конструювання зовнішніх умов існування системи [Там само, с.29-30]. Саме активність перетворювальна, конструююча, зв'язана із здатністю формувати спеціальні, зовнішні умови свого існування, активність, що передбачає цілеспрямованість, здатність творчої активності її носія, здатність постійно переходити через те, що сталося, досягнуте, активність, не властива жодним іншим видам живого визначає суб'єктну позицію її носія – суб'єкта. Активність нового типу пов'язувалася із виготовленням засобів цілеспрямованої дії, із самими цілеспрямованими діями при постійному накопиченні в антропогенезі таких засобів й нарощуванні їх якісних характеристик, все більш стійко витриманих.

Висновки з даного дослідження. Враховуючи зазначені у дослідження результати та позицію автора констатуємо, що новий вид активності належить певному живому, найбільш високому рівню розвитку останнього і зберігає всі рівні активності живого. Ця особлива активність створює новий, неприродний – соціальний – світ і відтворює його, світ, у якому тільки й може проживати людина, а тому всі види активності, прояви дієвості є наслідком її побутовості. І цей новий тип активності – діяльність, яка по-різному реалізується в життєдіяльності людини й по-різному досліджується нею, залишаючись способом її існування як особливого явища еволюції соціальної – прояв еволюції універсальної.

Всі форми та рівні творчого життя людини, її здібностей, зумовлені рівнем її свідомості, самосвідомості, мислення, культурно-історичного розвитку здійснюються як прояв діяльності – універ-

сальної форми відображення світу та способу відтворення людини.

Список використаної літератури:

1. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения: [учеб. пособие для вузов]. Р-н/Д: Феникс, 1996. 512 с.
2. Пряхников Н. С. Профессиональное и личностное самоопределение. М.– Воронеж, 1996. 256 с.
3. Радул В. В. Соціально-педагогічна зрілість : [спеціальний курс] навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К., 2001. 202 с.
4. Соціально-професійне становлення особистості : [монографія] / В. В. Радул, О. В. Михайлов, І. П. Краснощок, В. А. Кушнір / за редакцією В. В. Радула. Кіровоград: Поліграфічно-видавничий центр ТОВ «Імекс ЛТД», 2002. 363 с.
5. Братусь Б. С. Психология. Нравственность. Культура. М., 1979.
6. Библер В.С. От наукоучения – к логике культуры. М., 1991.
7. Пилиповский В.Я Вступительная статья. Р.Бернс. Я-концепция и воспитание. М., 1985.
8. Мамардашвили М. Как я понимаю философию. / Сост. и предисл. Ю. П. Сенокосова. М.: Прогресс, 1990. 368 с.
9. Дробницкий О.Г. Природа и границы сферы общественного бытия человека. Проблемы человека в современной философии. М., 1969.
10. Сайко Э.В. Идентификация как способ социального бытия и идентичность как форма субъективного самоосуществления. Мир психологии. 2004. № 2. С.3-11.
11. Дерманова И.Б. Нравственная самоидентификация как регулятор мотивов поведения. Психологические условия самореализации личности / Под ред. Л.А. Головей, Л.А. Коростылевой. СПб., 1999. Вып. 3.
12. Батищев Г.С. Деятельностная сущность человека как философский принцип. Проблема человека в современной философии. М., 1969.
13. Егорычева И.Д. Личностная направленность подростка и метод ее диагностики. Мир психологии. 1999. № 1.
14. Гальперин П.Я. Введение в психологию. М., 1976.
15. Смирнов С.Д. Образ мира: Проблема активности психического отражения. М., 1985.

Stryzhakov A. Features of social and professional development of the personality

The paper demonstrates objective and subjective features of social and professional development. The subject as a system has inner logic of the development, which depends on the bonds formed in its structure. It is mentioned that the process of development of the personality is managed by the bonds regulation that is by means of control of correlative dependencies between the corresponding psychophysiological functions and traits of the personality.

Subjective experience becomes possible only as a result of attitude to yourself as a subject so external entities begin to serve as the world of objects for the subject only when the first, elementary act of self-knowledge appears.

The personality can not only control one's demeanor but also transform oneself. Self-determination of the personality is the conscious choice implementation. The personality is able to influence one's character, control the states, mental processes, along with one's motivations and senses, arbitrarily change the significance of various alternatives in a choice situation.

Key words: *personality, object, subject, traits, demeanor, activity, structure, attitude, development.*